

Cuprins

<i>Cuvânt înainte – De la Filarete la Școala de la Bunești</i> de Ana Maria Zahariade.....	7
<i>Introducere: Chestiunea creativității sub semnul lui poiēsis</i>	15
PARTEA I – Definierea arhitecturii ca proces creativ peste timp	23
1. <i>Téchnē</i> și <i>epistēmē</i>	24
2. <i>Theōriā</i> și <i>prāxis</i> versus teorie și practică	28
3. <i>Ars mechanica</i> – <i>ars liberalis</i>	33
4. Între caracter științific și spirit umanist.....	36
5. Real și ideal	40
PARTEA a II-a – Creativitate, creație, act creativ:	
priviri critice contemporane	47
1. Christopher Alexander și coerența poietică a creației.....	48
2. Juhani Pallasmaa și armonizarea simțurilor în procesul creativ ...	55
3. Peter Zumthor și valoarea <i>poietică</i> a materialului	61
4. Dalibor Vesely și echilibrul creativitate-productivitate	65
5. Alberto Pérez-Gómez și regăsirea dimensiunii <i>poietice</i>	70
6. Frank Weiner și „orizonturile” actului creativ	77
7. George Steiner și redescoperirea sensului uman în creație.....	82

PARTEA a III-a – <i>Poîēsis</i> didactic: Creativitate <i>poietică</i> în formarea arhitectului și designerului	87
1. Educația în arhitectură și design – dincolo de instruire și deprindere.....	87
2. Materializarea lui <i>poîēsis</i> în formarea arhitectului și designerului contemporan	90
 STUDIU DE CAZ – Școala de la Bunești: un exercițiu didactic de redescoperire a creativității <i>poietice</i> în context contemporan	107
1. Un răspuns critic în vederea reechilibrării dimensiunilor-limită ale edificării	109
2. A dobândi creativitatea <i>poietică</i>	112
3. Un experiment didactic „vizionar”	115
 ANEXĂ – Manifestul Școlii de la Bunești	119
 <i>Bibliografie</i>	123
 <i>Sursa ilustrațiilor</i>	133

Introducere: Chestiunea creativității sub semnul lui *poiēsis*

Chestiunea creativității a preocupat din cele mai vechi timpuri omenirea – sub fascinația creației divine și încercarea de contemplare și imitare (*μίμησις/ mīmēsis*) a actului demiurgic –, continuând să o preocupe până în prezent – prin abordări sistemice sau algoritmice menite să genereze conținut în moduri dintre cele mai complexe și surprinzătoare.

Creativitatea este un concept multidimensional ce poate fi surprins în numeroase formule. Fie că este înțelesă ca trăsătură complexă a personalității umane, constând în capacitatea de a realiza ceva nou,¹ sau ca abilitatea de a transcende ideile, regulile, modelele, relațiile tradiționale și de a crea noi și semnificative idei, forme, metode, interpretări,² creativitatea este în esență un proces complex de generare a noului ce implică multiple dimensiuni (tehnică, artistică, culturală, socială, biologică, intelectuală, psihologică și chiar spirituală).

Din perspectiva etimologiei, termenul de creativitate își are originea în latinescul *creare*, având înțelesul de a zămisli, a făuri, a crea.³ Corespondentul

¹ *Dicționar enciclopedic* (București: Editura Enciclopedică, 1993), s.v. „creativitate”.

² *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language* (New York: Gramercy Books, 1996), s.v. „creativity”.

³ P.G. W. Glare, *Oxford Latin Dictionary* (Oxford: Clarendon Press, 1968), s.v. „creare”. Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary Founded on Andrew's*

grecesc al acestui concept deschide însă o perspectivă cu totul inedită, în special când vine vorba de explorarea creativității în domenii artistic-aplicative cum sunt arhitectura și designul. Este vorba despre *ποιεῖν/ poieîn* și *ποίησις/ poîēsis* – actul creator, manifestat atât la nivel simbolic, abstract, cât și la nivel material, concret. În esență, *poîēsis* presupune aducerea în existență a ceva ce nu era până atunci.⁴ Rădăcina⁵ lui arată sensurile de a produce, a făuri, a crea la propriu ceva material (de tipul manufacturilor sau a operelor de artă), dar și de a crea, a aduce în existență (în mare măsură legat de activitatea divinităților, a demiurgului sau a poetului). Există și o a treia filieră semantică ce privește înțelesul de a acționa, a face bine sau rău, a face ceva cuiva sau pentru cineva ceva. Este importantă această observație privitoare la etimologia cuvântului *poîēsis* pentru că atrage atenția asupra unui fapt, anume că dimensiunii abstracte de pro-ducere în existență i se suprapune nu numai o dimensiune materială, manuală, cu valoare de meșteșug, ci și una etică, morală.

Înțelegerea creativității în spiritul lui *poîēsis* presupune tocmai angajarea acestor dimensiuni aparent disjuncte în procesul creativ, generând astfel o abordare holistică, completă, ce poate să răspundă adecvat complexității ființei creatoare și a actului creativ. Pentru sfera arhitecturii și a designului, creativitatea *poietică* devine un instrument indispensabil capabil de a angrena atât latura concretă, materială a acestor profesioniști, cât și pe cea abstractă, referitoare la concepte, simboluri sau senzații. Chiar dacă la extrem sintagma „creativitate *poietică*” poate fi interpretată ca fiind pleonastică – din moment ce ambele cuvinte, „creativitate” și „*poîēsis*”, fac referire în esență la același

Edition of Freund's Latin Dictionary (1879. Reeditare, Oxford: Clarendon Press, 1958), s.v. „creare”.

⁴ Giorgio Agamben îl definește ca „portare in essere” sau „pro-duzione nella presenza”. Giorgio Agamben, *L'uomo senza contenuto* (1994. Ed. a III-a, Macerata: Quodlibet, 2003), 103-4.

⁵ Henry George Liddell, Robert Scott, *Greek-English Lexicon* (1843. Ed. a VII-a, New York: Harper & Brothers, 1883), s.v. „ποιέω”.

lucru (actul creator) –, ea încapsulează un concept extrem de bogat și fertil ce merită să fie explorat în detaliu în special în tangență cu domeniul artelor aplicate.

Studiul de față pornește de la dorința de a arăta o altă ipostază a creativității arhitecturale, explorând-o sub semnul lui *poiēsis*. Evoluția accelerată și schimbările puternice care modelează contextul contemporan declanșează interesul și necesitatea de redescoperire a creativității *poietice* în domeniul arhitecturii și al designului. Fără să își propună o focalizare asupra diverselor teorii ale creativității, cercetarea urmărește mai curând o perspectivă arhitecturală asupra subiectului, concentrându-se asupra modalităților de investigare și insuflare a creativității *poietice* în procesul formativ.

Volumul de față redă într-o formă coerentă un extras din teza de doctorat a autoarei⁶, venind în completarea unei publicații anterioare, *Semiotica creației: poiēsis și poeta faber*⁷. Dacă *Semiotica creației* pregătește cadrul general al discuției despre valențele și semnificația creativității arhitecturale, prezentul studiu, intitulat *Creativitate poietică în formarea arhitectului și designerului*, se axează asupra perspectivei didactice, investigând prin exemple din sfera arhitecturii și a designului posibilitățile *poietice* ale creativității și abordarea lor prin prisma educației.

Încercând să răspundă cât mai elocvent temei alese și caracterului ei aparte, lucrarea este structurată în trei părți ce corespund unui parcurs gradual de la general la particular și de la abstract la concret. Prima parte pregătește substanța cercetării, precizându-i instrumentele; partea mediană se dedică explorării și delimitării contextului cultural-arhitectural ce va determina abordarea; cea de-a treia parte a lucrării urmărește particularizarea discuției, reluând temele centrale ale studiului și orientându-le asupra unei

⁶ Simina Anamaria Purcaru, *Arhitectonica lui poiēsis: Către o reconsiderare a creației arhitecturale peste timp*, teză de doctorat elaborată sub coordonarea prof. Dr. Arh. Ana Maria Zahariade și susținută la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, în 2018.

⁷ Purcaru, *Semiotica creației*, cit.

chestiuni specifice: educația arhitecturală și de design în spiritul lui *poiēsis*. Studiul de caz din final, având și valoare concluzivă, arată – de această dată dintr-o perspectivă mai personală – utilitatea și importanța aplicării concrete a principiilor teoretice vehiculate.

Astfel, discursul se deschide cu evidențierea unor binoame, care au propria lor dinamică interioară și din perspectiva cărora sunt înțelese arhitectura și procesul creativ. Artă-știință, teorie-practică, mecanic-liberal, abordare științifică-abordare umanistă, real-ideal, toate aceste binoame pregătesc substanța centrală a lucrării, regăsindu-se ulterior ca leitmotive ale discursului. Înțelegerea procesului creativ arhitectural prin prisma acestor dimensiuni limită definitorii devine crucială pentru investigarea ulterioară a transmiterii creativității în mediul formativ.

Următoarea parte a lucrării se apleacă asupra unei explorări a contextului cultural-arhitectural contemporan, așa cum apare el în accepția lui Christopher Alexander, Peter Zumthor, Juhani Pallasmaa, Dalibor Vesely, Alberto Pérez-Gómez, Frank Weinert sau George Steiner. Ideile acestor gânditori – arhitecți, teoreticieni, istorici, critici, filosofi – converg spre un punct comun, și anume, spre necesitatea regăsirii unui mod integrat de abordarea a edificării, capabil să echilibreze diferitele dimensiuni ce o polarizează (tehnice, economice, sustenabile, științifice, dar și etice, psihosomatice, simbolice, poetice). Această nișă tematică prinde contur pe fundalul unei abordări fenomenologice a edificării și apare explicit în anii 1980⁸, ca dorință și necesitate de a (re)găsi o raportare mai profundă la realitatea arhitecturii (ca disciplină, profesie, practică sau produs). Ea propune o schimbare de paradigmă printr-o redimensionare simbolică a actului creativ arhitectural. Orientarea progresivă a arhitecturii în ultimul secol și jumătate spre dimensiunea ei tehnico-economică, îi conduce pe exponenții acestei nișe să redescopere și să accentueze acele dimensiuni lăsate în umbră de modelul

⁸ Rădăcini ale acesteia există punctual încă din a doua jumătate a secolului al XX-lea, însă ea începe să se definească la nivel global în perioada menționată.

predominant de gândire (și aduse în prim plan de partea I a studiului). Astfel, idei precum înțelegerea și experimentarea edificării din perspectivă senzorial-afectivă, raportarea etică la arhitectură în ceea ce privește bunăstarea utilizatorilor ei, atenția pentru contextul natural, antropic și cultural, sau regăsirea valorii poetice și simbolice a creației arhitecturale, toate acestea cristalizează substanța preocupărilor ce stau la baza acestei noi paradigme arhitecturale.

Această abordare integrată, holistică a edificării sau a designului guvernează substanța întregului discurs. „Holistic” gravitează în jurul ideii de *ὅλος/hólos*, ca totalitate constituită din părți diferite, și se fundamentează pe o serie de atribute, ce atestă originea noțiunii: cuprinzător, integrant, deplin. În acest caracter holistic putem spune că rezidă cheia înțelegerii arhitecturii și a designului. De ce este el definitoriu pentru aceste discipline și procesul lor creativ? Răspunsul vine încă din Antichitate: arhitectura este un proces ce pune împreună discipline dintre cele mai variate și aparent surprinzătoare. Vitruviu dă mărturie de acest fapt în debutul tratatului său, unde trasează portretul arhitectului ideal: „el trebuie să cunoască scrisul, să fie destoinic la desen, instruit în geometrie, să știe multe legende, să-i fi ascultat cu sârguință pe filosofi, să știe muzică, să nu ignoreze [*sic*] medicina, să cunoască soluțiile juristconsultilor, să aibă noțiuni de astrologie și de legile cerului”⁹.

La aproape două mii de ani distanță, aceeași abordare holistică a edificării poate fi justificată și prin înțelegerea arhitecturii ca răspuns al omului la existență, la „a fi”. Martin Heidegger demonstrează acest lucru etimologic, urmărind legătura dintre a construi („bauen”) și a fi („sein”, „ich bin”). Această conexiune stă sub semnul cuvântului *buan*, care în germana veche vorbește despre a locui („wohnen”), a rămâne („bleiben”), a poposi („sich aufhalten”). Felul și chipul de a fi pe pământ este, așadar, *buan*, locuirea

⁹ Vitruviu, *Despre arhitectură*, trad. George Matei Cantacuzino, Traian Costă, Grigore Ionescu (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964), 37.

(„das Wohnen”).¹⁰ Este clar, atunci, că arhitectura trebuie să cuprindă sau să aibă tangență cu orice îl privește pe om – cultură, istorie, muzică, medicină, drept etc. Chiar dacă pentru arhitectul contemporan, arhitectul specializat, cerințele lui Vitruviu nu se mai potrivesc în totalitate, ideea rămâne însă aceeași: arhitectura are nevoie de o abordare holistică pentru a-și atinge scopul, pentru a se realiza cu adevărat.

A treia parte a studiului abordează chestiunea educației ca instrument-cheie în reconsiderarea creativității *poietice*. Educația, ca modalitate de perpetuare, dar și de inovare și actualizare a substanței unei discipline, joacă un rol deosebit pentru captarea, transmiterea și dezvoltarea creativității. Această ultimă parte are așadar scopul de a concretiza conceptul de *poiēsis* în contextul domeniului arhitectural și de design, urmărind și comentând posibilitățile aplicării valențelor conturate în modul de formare-educare, precum și implicațiile acestei implementări asupra profesiei în general.

Studiul de caz propus în chip de concluzie devine o ilustrare sugestivă a regăsirii creativității *poietice* în contextul contemporan, descriind în același timp și experiența personală a autoarei. Exemplul *Școlii de la Bunești* este investigat din prisma conceptelor vehiculate în corpul lucrării, demonstrând pas cu pas valoarea *poietică* a actului creativ deprins în cadrul acestei școli-experiment.

Indirect, *poiēsis* reamintește faptul că la baza profesiei arhitecturale și de design stă în continuare actul creativ înțeles în plenitudinea sa: de la experiența directă a lucrului propriu-zis, la gestul poetic și simbolic ce cuprinde percepții, senzații, atmosfere și contemplarea unei dimensiuni superioare, adresându-se în mod autentic oamenilor și lumii. „*Poiēsis*-ul didactic” propune întocmai reflecția acestei abordări, transferând-o însă mediului

¹⁰ Martin Heidegger, „Bauen Wohnen Denken” în *Gesamtausgabe*, ed. Friedrich-Wilhelm von Herrmann (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2000), I,7:148-9; Martin Heidegger, „Construire, locuire, gândire”, în *Originea operei de artă*, trad. Thomas Kleiningner, ed. Gabriel Liiceanu, Constantin Noica (București: Editura Humanitas, 1995), 177.

formativ. De la importanța calibrării educației între concret (prin antrenarea deprinderilor) și abstract (prin transmiterea cunoștințelor), la rostul ancorării ei în sensibilitate, preocupări etice și semnificație simbolică, acest volum examinează potențialul și viabilitatea formării arhitectului contemporan sub semnul lui *poiesis* – creator, dar și colaborator, profesionist ferm și în același timp flexibil, interpret al nevoilor celorlalți, dar și protector al mediului și al valorilor culturale.

* * *

Prezenta lucrare este rezultatul unui parcurs inspirat și conturat de oameni, întâlniri și întâmplări (adesea providențiale), care mi-au servit drept model, m-au susținut și călăuzit, transformând toată această experiență într-un privilegiu și o adevărată plăcere.

Mulțumirile și gândurile mele bune se îndreaptă în primul rând către doamna profesor Ana Maria Zahariade, pentru erudiția și deschiderea pe care i le-am admirat mereu, precum și pentru eleganța, tactul și generozitatea cu care m-a îndrumat pe parcursul studiilor universitare și apoi doctorale, încurajându-mi căutările, stimulându-mă, sfătuindu-mă în momentele de cumpănă și oferindu-mi un valoros model profesional, dar și de viață. O prețuiesc enorm și mă consider norocoasă că mi-a fost alături în parcursul care a generat acest volum.

Aprecierea mea sinceră se îndreaptă și către domnul profesor Alberto Pérez-Gómez, care, cu o caldă prietenie, și-a oferit ajutorul, prin discuții, sugestii și observații prețioase. Încrederea și sprijinul său mă onorează profund.

Un gând aparte se îndreaptă către Ana-Maria Goilav și Petre Guran și către minunatul lor proiect al Școlii de la Bunești, care mi-a deschis, chiar fără să știu, o nouă perspectivă asupra edificării. Prieteniei lor calde și viziunii lor le datorez în mare măsură parcursul meu arhitectural.

Profesorilor mei din cadrul Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București, le mulțumesc cu recunoștință pentru dedicarea și creativitatea cu care m-au îndrumat, precum și pentru sprijinul acordat.

Pasiunea și erudiția lor mi-au deschis calea către minunata lume a educației, inspirând astfel alegerea carierei universitare.

În egală măsură le sunt recunoscătoare și colegilor mei de la Facultatea de Design de Prods și Mediu a Universității „Transilvania” din Brașov, pentru înțelegerea, sfaturile și colaborarea lor, arătându-mi cât de frumoasă și stimulantă poate fi meseria de dascăl. În special domnilor profesori Anca și Lucian Bârsan, precum și doamnei profesor Codruța Jaliu, le mulțumesc pentru sugestiile oferite în coagularea prezentului volum.

Direcția și evoluția acestei cercetări a fost determinată de o serie de stagii în cadrul unor instituții de prestigiu din străinătate: Zentralinstitut für Kunstgeschichte din München (stagiul finanțat cu sprijinul DAAD), Accademia de Romania și Bibliotheca Hertziana – Max-Planck-Institut für Kunstgeschichte din Roma, Biblioteca Nazionale Marciana din Veneția.

De asemenea, evoluția acestui studiu a fost susținută de colaborări cu specialiști din diverse domenii conexe arhitecturii (design, filosofie, psihologie, limbi clasice și moderne), fără ajutorul și bunăvoința cărora nu aș fi reușit să cuprind cu adevărat caracterul pluridimensional al edificării. Le mulțumesc tuturor pe această cale.

Pentru susținerea morală și ajutorul pe care mi l-au acordat, sunt profund recunoscătoare prietenilor mei cu care am împărtășit gânduri și visuri, care m-au informat, stimulat și încurajat și care m-au ajutat mereu prompt și necondiționat.

Gândurile mele de vie recunoștință se îndreaptă și către toți cei care m-au sprijinit financiar, moral sau spiritual, dăruindu-și prietenia și ajutorul pentru a-mi înlesni acest parcurs, precum și către toți aceia care, în mod direct sau indirect, m-au ajutat să ajung aici.

În final țin să mulțumesc din suflet familiei mele, pentru sprijinul incomensurabil acordat. Dragostea, generozitatea, devotamentul și creativitatea lor m-au purtat peste momentele de cumpănă și m-au stimulat intens în această experiență. Le sunt de asemenea profund recunoscătoare și pentru modelele extraordinare de dascăli pe care mi le-au oferit cu modestie, inspirându-mă în fiecare clipă.